

VERSLAG Symposium Hellingbossen

Het beheer van hakhout met overstaanders heeft in het Oombos geleid tot een succesvolle terugkeer van o.m. de Puperorchis.

Unieke Limburgse bossen!

De Zuid-Limburgse hellingbossen zijn van oudsher bekend om hun bijzondere planten- en diersoorten. Vooral de uitbundige voorjaarsflora spreekt velen tot de verbeelding. De diversiteit is te danken aan de bodem die van plaats tot plaats verschilt: veel löss - weinig löss, veel kalk – weinig kalk, flauwe helling – steile helling. Op een klein gebiedje komt het allemaal voor met de grote diversiteit aan flora en fauna als gevolg.

Maar er zit ook een menselijke factor aan. Eeuwenlang zijn deze bossen intensief beheerd. Kleine bomen en struiken werden gekapt om te gebruiken als brandhout. Er bleven altijd enkele bomen staan die later voor het hout werden gebruikt. Door dit beheer bleven er steeds stukken met tijdelijk meer licht en juist op deze plekken kwamen tot voor kort enkele zeer zeldzame plantensoorten voor, waaronder diverse orchideeën.

Oud beheer maar nog niet vergeten

In de tweede helft van de vorige eeuw is de kwaliteit van de vegetatie sterk achteruitgegaan omdat het traditionele hakhoutbeheer toen is gestaakt. Daarmee kwam ook een eind aan een verstoringsregime waarbij regelmatig biomassa werd afgevoerd en open plekken met meer licht aanwezig waren. Want juist op die open plekken konden de bijzondere planten groeien. Door het staken van het hakhoutbeheer zijn enkele algemene plantensoorten de bijzondere soorten gaan overwoekeren. De sterk toegenomen depositie van stikstof verergerde dit beeld nog eens. Natuurlijk zijn het nog steeds prachtige bossen om in te recreëren maar het zijn niet meer de pareltjes van weleer.

Sinds de jaren tachtig proberen terreinbeheerders dit oude beheer op kleine schaal weer te herintroduceren. De vroegere plant- en diersoorten keren daarbij deels weer terug, maar het is een erg duur beheer en is het ondoenlijk om alle hellingbossen weer op die manier in oude luister te herstellen.

Hoge kosten, maar ook veel bereidheid tot samenwerking

Behalve een uitgekende set aan technische maatregelen is het uiteraard van belang om te kijken wat het beheer gaat kosten. Voor terreinbeheerders zijn de kosten een belangrijk knelpunt, zo betoogde Frenk Janssen van Natuurmonumenten. Wel is het zo, zo gaf Janssen aan, dat de kosten bij de tweede en latere kapronde veel lager zijn dan bij de eerste kapronde. De provincie Limburg heeft tijdens het symposium herhaald dat ze bereid is om financieel bij te dragen aan het herstelbeheer van deze bossen. Er is in goed overleg tussen alle partijen dus nog een uitbreiding van het herstelbeheer mogelijk. Het is mooi dat ook bij de particuliere beseigenaren en bij gemeenten belangstelling is om dit herstelbeheer op te pakken, en zelfs hier en daar al opgepakt is, zo bleek tijdens de forumdiscussie aan het einde van het symposium.

Nog lopend onderzoek

In twee bossen bij Eijs en bij Wylre voert het Kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit (OBN) op dit moment nog onderzoek uit, met name gericht op optimalisatie van kosten en ecologisch rendement. In de twee bossen zijn stroken gemaakt waar vergeleken wordt hoe de vegetatie zich herstelt onder verschillende kapregimes. Daartoe zijn in deze stroken verschillende hoeveelheden bomen en struweel verwijderd.

Resultaten van het onderzoek

Het Kennisnetwerk Ontwikkeling en Beheer Natuurkwaliteit (OBN) heeft de afgelopen jaren onderzocht hoe met een modern beheer deze vroegere vegetaties, planten en diersoorten weer hersteld kunnen worden. Op 19 september hebben onderzoekers hun bevindingen gepresenteerd. Het symposium werd geopend door Limburgs gedeputeerde Patrick van der Broeck die al direct de toon zette door aan te geven dat de provincie dit symposium van grote waarde vond in de gezamenlijke pogingen tot herstel van deze bossen.

De eerste twee sprekers op het symposium, Joop Schaminée en Patrick Hommel (beiden van onderzoeksinstituut Alterra) zijn positief over de kansen om deze unieke bossen weer te herstellen. Het is immers op enkele plekken gelukt om het traditionele hakhoutbeheer te herintroduceren met mooie resultaten als gevolg. Toch zijn er nog heel wat vragen en problemen die opgelost moeten worden.

Zo blijkt uit het onderzoek van Hommel dat niet alleen het veranderde beheer van de afgelopen vijftig jaar de achteruitgang heeft veroorzaakt, maar ook de toegenomen depositie van stikstof en een overmaat aan meststoffen. De stikstof komt veelal uit de lucht, de meststoffen (fosfaat) van de hoger gelegen landbouwpercelen. Deze stoffen verstoren de natuurlijke bodemchemie en

mede daardoor is op een aantal plekken de zeer bijzonder vegetatie veranderd in een vrij algemene vegetatie.

Ingewikkeld is dat stikstof en fosfaat ook weer niet overal een probleem zijn. De mate van ernst hangt vooral af van de bodemsoort en van de boomsoorten die inmiddels op de hellingen staan. Op sommige locaties is het daarom bijvoorbeeld de moeite waard om het strooisel op te ruimen omdat hier veel stikstof in zit opgehoopt. Op andere locaties is dit geen noodzakelijke maatregel omdat het strooisel daar al uit zichzelf beter verteert. Op weer andere plaatsen zijn het de bomen en struiken die een belangrijke rol spelen in de stikstofopbouw. Kortom, voor een goed en effectief beheer is het heel belangrijk om goed in kaart te brengen op welke plek, welke maatregel nodig is. Het kan zelfs zijn dat boven aan een helling andere maatregelen nodig zijn dan onder aan een helling.

Weer naar een open bos

De overmaat aan voedingsstoffen is een groot probleem maar gebrek aan licht is de belangrijkste oorzaak van achteruitgang van de unieke vegetatie. Bij het hakhoutbeheer profiteerden sommige planten van de tijdelijke openheid in het bos. Om de paar jaar werd het bos namelijk grotendeels gekapt zodat er weer veel licht op de bodem kwam. Toch is het volgens de onderzoekers niet verstandig om nu in een keer de huidige dichte vegetatie weg te halen. Door zo'n plotselinge ingreep zal namelijk door het licht en de biologische activiteit die dat met zich mee-

Na de eerste ronde van omvorming van een deel van Eyserbos naar middenbos zijn de bosviooltjes massaal tot bloei gekomen.

Uitvoering van omvormingsbeheer in de Wijlrebossen.

brengt, via een aantal chemische processen opeens stikstof vrijkomen en zullen andere planten dan de gewenste, gaan woekeren. In de praktijkproeven blijkt dit stikstofprobleem soms van voorbijgaande aard, zoals op de diepere lössbodems op de Schaelsberg en op een deel van de ondiepe kalkbodems in het Gerendal. Op een deel van de kalkbodems op de Schaelsberg lijkt het probleem juist structureel te zijn. Het is nu de vraag welke factoren de succeskans bevorderen of frustreren.

En dat maakt het dus moeilijk om goed in te schatten wat er gebeurt als het oude hakhoutbeheer weer geïntroduceerd gaat worden. De keuze van maatregelen hangt af van de uitgangssituatie en de te verwachten effecten op flora en fauna. Daarnaast kunnen ook cultuurhistorische overwegingen een rol spelen, de mogelijkheden om te investeren in beheer en de beschikbaarheid van vrijwilligers voor het uitvoeren van arbeidsintensieve werkzaamheden.

Daarbij speelt bovendien ook nog eens, zo blijkt uit het onderzoek, dat de planten en dieren vaak niet meteen terugkeren na een eerste kap. Soms treedt er pas herstel op na een tweede of zelfs derde kap. Waarom dat zo werkt en hoe het precies werkt, is nu nog niet bekend. Maar het is uiteraard belangrijk om in te kunnen schatten wat er op een locatie nodig is aan maatregelen en hoe lang die maatregelen nodig zijn voordat er herstel op treedt. Tijdens het symposium bleek uit een voordracht van Kris VandeKerkhove dat hier in Vlaanderen al opvallend veel onderzoek aan gedaan is, zij het in deels andere bostypen dan in Zuid-Limburg. •

Vlinders (en andere diersoorten)

De hellingbossen zijn niet alleen bijzonder vanwege de planten die er voor komen. Ook komen er zeldzame diersoorten voor. Over deze fauna van de hellingbossen is echter nog niet zo veel bekend, zo betoogde tijdens het symposium Michiel Wallis de Vries van de Vlinderstichting. Voor bijvoorbeeld vlinders en bijen zijn de hellingbossen vooral van belang als onderdeel van een groter landschap, waarbij verschillende delen van dat landschap voor voltooiing van de levenscyclus van belang zijn. Een open bos, zoals dat vroeger dus veel vaker voorkwam, is voor een zeldzame vlinder als de keizersmantel, zelfs een voorwaarde omdat alleen in open bos de nectarplanten groeien. Maar openheid alleen is niet voldoende. Vlinders zijn vaak kieskeurig bij hun keuze van de plant waar de eitjes op worden afgezet of van welke planten ze hun nectar halen. Als er niet voor alle levensstadia van de dieren de juiste omstandigheden aanwezig zijn, zal het herstel van de fauna niet zo voorspoedig verlopen. Wallis de Vries liet zien dat het aantal viooltjes in het bos een beperkende factor kan zijn voor de terugkeer van de keizersmantel. Bij het herstel van de hellingbossen is het dus van belang om goed te weten wat de effecten van maatregelen op de fauna kunnen zijn.

De keizersmantel is één van de soorten die in het Heuvelland kan terugkeren met meer open plekken in het bos.

Beheer van hellingbossen is een eeuwenoud gebruik

Het hakhoutbeheer van de hellingen is een heel oud gebruik. Al in de Middeleeuwen exploiteerden de adel en de geestelijken het bos al op een dergelijke manier, zo illustreerde Freek van Westreenen van Staatsbosbeheer tijdens het symposium. Er is over dat beheer veel terug te vinden in de archieven. Er waren vaak specifieke richtlijnen over hoe de bosbeheerder te werk moest gaan. Een voorbeeld van een dergelijke omschrijving uit 1551:

Bos is ingedeeld in 20 'houwen', elk jaar wordt één houw gekapt. Een houw is een N-Z-georiënteerde strook bos van 300 m breed.

JAAR 1

- (oktober): verkoop hakhout in 'kopen' van ca 30 are
- alle hout moet gekapt tegen 1 mei, gestapeld tegen 1 juni, en verwijderd tegen 1 maart van het volgende jaar
- de kopers moeten ook bramen en doornstruiken verwijderen, overstaanders opsnoeien; geen 'gras snijden' en moeten wilde appels, mispels enz. behouden

JAAR 2

- de te kappen bomen in de reserve worden 'gehamerd'
- worden in kleine loten verkocht (5-10 bomen)

Documentatie uit die tijd laten zien dat er later steeds verbeteringen in het systeem zaten en dat er economisch optimaal gebruik werd gemaakt van het bos. Na de Tweede Wereldoorlog zakte de markt voor brandhout in en kwam er een einde aan het eeuwenoude beheer van de hellingbossen.

Dit is een verslag van het Symposium over Limburgse hellingbossen op 19 september 2013, georganiseerd door het Deskundigenteam Heuvellandschap van OBN-kennisnetwerk. Meer info op: www.natuurkennis.nl.

Tekst

Geert van Duinhoven

Lay-out

Aukje Gorter grafisch ontwerper

Foto's

Michiel Wallis de Vries (Vlinderstichting)

Uitgave

Bosschap

Postbus 65, 3970 AB Driebergen

info@bosschap.nl